

UVODNIK

ZAUPNOST VIROV V NOVINARSTVU: DILEME, IZZIVI IN PRIPOROČILA

Urednik uglednega časnika New York Times Bill Keller je leta 2004 v kolumni z naslovom "The Times and Iraq" kritično orisal prakso nepretrganega sklicevanja Timesovih novinarjev na zaupne vire v prispevkih pred začetkom in v zgodnjem obdobju ameriške okupacije Iraka. Sporni prispevki so deloma temeljili na informacijah neimenovanih iraških obveščevalcev, prebežnikov in izgnancev, katerih verodostojnost je bila vprašljiva. Urednik je navedel več primerov takih poročanj. Zaupni vir, v naslovni zgodbi najprej opisan kot "iraški znanstvenik", v enem kasnejših prispevkov pa kot "uslužbenec vojaške obveščevalne službe", je recimo trdil, da je Irak v Sirijo pošiljal nekonvencionalno orožje in sodeloval z Al Kaido, pri čemer je bila informacija v novinarskem prispevku uporabljena kot argument v prid ameriški invaziji na Irak, vendar New York Times nikoli ni preveril verodostojnosti tega vira oziroma njegovih trditev.

Primeri neustrezne rabe zaupnih virov, ki jih je navedel Keller, niso edini. Leto pred tem je moral zaradi ponarejanja citatov, med katerimi so bili nekateri pripisani zaupnim virom, dati odpoved novinar New York Timesa Jayson Blair (gl. Barry in dr., 2003). Leto kasneje je Newsweek objavil preključ neresnične informacije neimenovanega vira, da naj bi stražar v zaporu Guantanamo Bay v stranišče vrgel Koran; poročilo o domnevnem uničenju Korana je povzročilo nemire na Bližnjem vzhodu in drugod v muslimanskih državah, v katerih je umrlo vsaj 16 ljudi (Duffy, 2014: 253–254). Ti in številni drugi primeri, ki so se znašli v središču medijske pozornosti po vsem svetu, so spodbudili zahteve po premisleku, kako razmejiti upravičeno sklicevanje na neimenovani vir od neupravičenega (gl. npr. Carlson, 2012; Duffy, 2014).

Do konca prvega desetletja v novem tisočletju so mnogi tuji mediji – med njimi New York Times, Washington Post, Associated Press in USA Today – sprejeli dodatne (strožje) smernice, pod katerimi pogoji je uporaba zaupnih virov sprejemljiva (gl. Martin-Kratzer in Thorson, 2007: 56–57; Duffy, 2014: 253–254). Toda v naslednjih letih so sledili novi odmevni škandali v časopisih Newsweek, Time in Washington Post, v programu 60 Minutes in številnih drugih medijih (Carlson, 2012: 1). Netočne informacije, ki so jih objavili priznani mediji, so povzemali tudi drugi mediji po svetu, recimo leta 2013 poročanje CNN-a na podlagi "vira iz organov kazenskega pregona", češ da so aretirali osumljenca za teroristični napad na bostonskem maratonu (Aamidor, 2014: 18).

Tako tuji kot domači primeri dvomljivega novinarskega sklicevanja na neimenovane vire sprožajo številna vprašanja. Ali koristi, ki jih prinaša

možnost zakritja vira, pretehtajo nevarnosti zlorab, ki znižujejo novinarsko verodostojnost? Kako preprečiti zlorabe ali jih vsaj zmanjšati? Pod katerimi pogoji je (z vidika novinarske etike in prava) uporaba zaupnega vira upravičena? Zakaj novinarji sploh uporabljajo zaupne vire? Jih uporabljajo prepogosto in brez prepričljivih utemeljitev? Kako se z njimi dogovarjajo o zaupnosti, na podlagi česa jo odobrijo? Kako razumeti zaupnost v kontekstu nacionalne varnosti in varovanja tajnih podatkov? Kje so meje varovanja zaupnih virov?

Različni vidiki problemov, ki spremljajo uporabo neimenovanih virov v novinarstvu, kažejo na potrebo po interdisciplinarni obravnavi, zato je cilj tega tematskega sklopa osvetliti zaupnost v novinarstvu z različnih zornih kotov, upoštevajoč novinarske študije, komunikologijo, pravo, jezikoslovje, obramboslovje in druge vede oziroma področja.

Med dolžnostjo navajanja in pravico do zaupnosti vira

Pri novinarskem sporočanju se pričakuje navzočnost novinarja na dogodku, o katerem sporoča, oziroma navajanje dokazil znanega porekla. To pričakovanje je povezano z diskurzivnim statusom resničnosti novinarskih besedil, ki jih naslovniki pojmujejo kot verodostojna, ker so novinarska (gl. McNair, 1998: 57). Vendar ta status ni samoumeven in dokončen. Novinarji ga morajo vedno znova vzpostavljati in utrjevati – tako z določbami v etičnih kodeksih, ki za naslovnike pomenijo znak načelne zavezanosti novinarjev k resnicoljubnosti, kot tudi na praktični ravni konkretnih novinarskih besedil, v katerih novinarji svoje zaveze potrjujejo z uporabo določenih konvencij.

Ko sporočanje novinarja izvira iz njegove neposredne izkušnje oziroma navzočnosti na dogodku (o tem gl. v Poler Kovačič, 2004: 79), za verodostojnost jamči novinar. Vendar novinarji na dogodkih ne morejo biti vedno navzoči, ampak informacije večinoma dobivajo od različnih virov, in takrat mora novinar pričakovano zaupanje naslovnikov upravičiti z razvidnim sklicevanjem na vir. “V zameno za ‘zaupanje’ dobiva naslovnik ob podatkih, katerih resničnosti ne more preveriti, od poročevalca samo zagotovila, da se na podatke lahko zanese” (Korošec, 1998: 196). Tako zagotovilo je navedba vira, ki ga naslovnik (pre)pozna ter zato lahko oceni njegovo kompetentnost in verodostojnost posredovane informacije. Pravilo pripisovanja vira od novinarja zahteva pripis vira pri vsakem neočitnem dejstvu, kar naslovniku omogoča presojo, koliko bo zaupal določeni trditvi (Meyer, 1987: 50). Naslovniki lahko vir, ki ni imenovan, zgolj “slišijo”, ne morejo pa si o njem ustvariti sodbe (Carlson, 2012: 139).

Zahtevo po navedbi vira je mogoče utemeljiti s tremi etičnimi načeli (gl. Boeyink, 1990: 235). Prvo je *resnicoljubnost*: razvidnost vira služi kot

kontrola novinarjeve točnosti, saj lahko informacijo neodvisno preverijo tudi drugi. Naslednje načelo je *pravičnost* oziroma *poštenost*: v zgodbah, ki navajajo obtožbe proti posameznikom ali institucijam, obtoženi nimajo možnosti soočenja s svojimi obtoževalci, če ti niso imenovani. Tretje načelo je *neškodovanje drugim*: anonimnost na primer omogoča posameznikom, da obtožujejo politične nasprotnike brez strahu pred prevzemanjem odgovornosti. Škoda, povzročena ugledu obtoženih oseb in njihovim družinam, je lahko še posebej velika, kadar so ti nedolžni.

Kodeks novinarjev Slovenije (DNS in SNS, 2010) – podobno kot številni drugi kodeksi v demokratičnih družbah – opredeljuje, da mora novinar, “kadar je le mogoče, navesti vir informacije” (6. člen), toda obenem tudi navaja, da se novinar z virom “lahko dogovori za zagotavljanje anonimnosti” (8. člen). Dolžnost sklicevanja na razviden vir informacij, ki izhaja iz 6. člena, je v nasprotju z novinarjevo pravico do uporabe neimenovanega vira, ki jo priznava 8. člen novinarskega kodeksa. Novinar mora odločitev o tem, ali bo uveljavil eno ali drugo, sprejeti v okoliščinah konkretnega primera, saj nobena od njiju ni absolutna. Utemeljitev za uporabo neimenovanih virov je mogoče najti celo v istih etičnih načelih kot za razvidnost vira (gl. Boeyink, 1990: 236): če je treba izbrati med objavo nujno potrebnih informacij brez navedbe vira in neobjavo teh informacij, ima objava prednost na podlagi načela *resnicoljubnosti*; če ima zaupni vir informacijo, s katero je mogoče razkriti neko krivico, ima nerazkritje vira prednost na podlagi načela *pravičnosti*; če zaupni vir tvega izgubo službe, ugleda ali celo življenja, ima njegovo nerazkritje prednost na podlagi načela *neškodovanja drugim*.

Ko novinar dilemo med razvidnostjo vira in njegovo zakritostjo razreši tako, da se odloči za nerazkritje vira, je – kot določa nadaljevanje 8. člena Kodeksa novinarjev Slovenije – “dolžan spoštovati dogovor o anonimnosti vira”. Vendar tudi zaščita vira ni absolutna dolžnost. Skladno s sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice lahko intenziven interes javnosti za razkritje novinarskega vira prevlada nad svobodo tiska, katere del je varstvo zaupnih virov (Čeferin, 2013: 211). Ker je mogoče pravico do varovanja vira na podlagi intenzivnega javnega interesa omejiti, je nujno, da novinarji razumejo pogoje, pod katerimi je zaupnost upravičena, in da znajo v danem primeru presoditi, ali so ti pogoji izpolnjeni. Poznati morajo meje zaščite zaupnega vira ter se zavedati možnih posledic neupravičene rabe zaupnosti in razkritja zaupnega vira. Če novinar izda zaupni vir, lahko škodi tako viru kot javnosti; prelomljena obljuba spodkopava zaupanje in lahko povzroči, da v prihodnje drugi potencialni viri novinarjem ne bodo pripravljene posredovati za javnost pomembnih informacij.

Zaupnost je v družbi pomembna iz več razlogov (gl. Day, 2000: 166–167). Zmožnost ohranjati skrivnosti in informacije posredovati selektivno človeku omogoča, da ima občutek nadzora nad individualno sfero vpliva.

Poleg tega zaupnost vzpostavlja občutek zaupanja med posamezniki v družbi. Spoštovanje skrivnosti drugega človeka je ključnega pomena za ohranjanje odnosov. Izdaja zaupnosti pomeni nasprotovanje vrednotam, ki so pri zaupnosti temeljne: zaupanju, držanju obljube in lojalnosti. Zaupanje, ki je v določenih profesionalnih odnosih nujno, bi bilo brez zagotovil zaupnosti spodkopano, npr. v odnosu med klientom in odvetnikom ter pacientom in zdravnikom. Podobno lahko v nekaterih primerih velja tudi za odnos med novinarjem in virom.

Koristi in slabosti sklicevanja na neimenovane vire

Možnost zakritja identitete novinarskega vira je lahko za dobro obveščeno javnost izjemnega pomena. Če novinar v določenih primerih ne bi privolil v zaupnost vira, bi javnost ostala brez dragocenih informacij o zadevah javnega interesa. Najbolj znan primer v zgodovini novinarstva je Globoko grlo – znameniti skrivni vir, na katerega sta se pri preiskovanju političnih škandalov v 70. letih prejšnjega stoletja sklicevala Bob Woodward in Carl Bernstein. Vir, ki sta ga opisala kot nekoga na občutljivem položaju v izvršilni veji oblasti, se je leta 2005 – pri starosti 91 let – razkril sam, med afero Watergate, ki se je zaključila z odstopom predsednika Nixona leta 1974, pa je bil visok uradnik FBI-ja (gl. npr. Carlson, 2010; Feldstein, 2014).

Gotovo večina novinarskih poročanj, ki temeljijo na neimenovanih virih, nima tako usodnih posledic kot afera Watergate, a kljub temu (lahko) ureničujejo poslanstvo obveščanja javnosti o zanjo relevantnih zadevah (pregled nekaterih primerov z različnih koncev sveta gl. npr. v Banisar, 2007: 8). Blankenburg (1992) meni, da so zaupni viri koristni, ker povečujejo raznolikost na trgu idej in omogočajo celovitejše poročanje. Utemeljen razlog za dogovor o zaupnosti je pomembnost informacije za javnost in nevarnost, da se bodo viru, ki tako informacijo posreduje, maščevali, ga degradirali, odpustili ali celo ubili (Bagdikian, 2005: 33). Nadalje, možnost uporabe zaupnih virov novinarjem omogoča, da se osvobodijo odnosov z viri, ki so vse pre pogosto rutinizirani in brez izzivov; lahko prekinejo vzorce izbiranja, ki običajno privilegirajo elitne vire (Carlson, 2012: 138).

Vendar ima sklicevanje na zaupne vire tudi številne slabosti, zato novinar dolžnosti navajanja virov ne bi smel opustiti kadarkoli in neutemeljeno, ampak le v posebnih okoliščinah – ko informacij ne more pridobiti na drug način, objava pa je v javnem interesu. Ta dva pogoja za obljubo zaupnosti pa pogosto nista izpolnjena. Novinar časnika Washington Post Paul Farhi (2013) denimo ugotavlja, da vedno več virov zahteva anonimnost z nenavadnimi utemeljitvami. Med primeri navaja poročanje Politica o govoru ameriškega podpredsednika Bidna na podlagi neimenovanega vira, ki je zahteval anonimnost zato, "ker so govor lahko poslušali le povabljeni". Drugi primer je

poročanje New York Timesa o Siriji, kjer je vir želel ostati anonimen “zaradi občutljivosti situacije”; časnik je v istem letu navedel identično utemeljitev za anonimnost vira tudi pri poročanju o ženski, ki je padla z balkona. Tretji primer je poročanje Washington Posta o večerji dveh politikov, o čemer so viri govorili pod pogojem anonimnosti “zaradi razpravljanja o zasebnem dogodku”. Pri tem se zastavljata vprašanji, ali je anonimnost v takih primerih upravičena in kakšno korist take oznake anonimnih virov sploh prinašajo javnosti. Eden skrajnih, že kar absurdnih primerov, ko je bila viru odobrena zaupnost, je poročanje New York Timesa o prenovi stranišč na avtobusni postaji; oseba, ki je povedala mnenje o prenovljenih ženskih straniščih, je zahtevo po zaupnosti razložila z dejstvom, da je vedno želela biti anonimni vir (več gl. v Smith, 2015).

Motivi virov za zaupnost so različni in ne vedno altruistični. Nekateri želijo uresničiti zasebne interese (Flynn, 2006: 264), lahko jih vodi sovražnost ali maščevalnost (Day, 2000: 170), drugi želijo preveriti odziv javnosti na načrtovane ukrepe, torej zaupnost uporabljajo kot strateško orodje (Smith, 1999: 127). Anonimnost lahko škoduje točnosti, saj predstavlja oviro pri preverjanju resničnosti informacije (Wasserman, 2005: 564). Znani so primeri, ko so si novinarji vire izmislili (gl. npr. Smith, 1999: 124). Anonimni viri so lahko uporabljeni za širjenje govoric in nepreverjenih informacij (gl. npr. Mitrović in Obradović, 2014). Slabosti se kažejo tudi v učinkih uporabe zaupnih virov na medijsko občinstvo: Mantcheva Sternadori in Thorson (2009) na primer ugotavljata, da bralci poročanje na podlagi zaupnih virov dojemajo kot manj verodostojno, še posebej ko novinar uporabe zaupnega vira v prispevku ne pojasni.

Novinarji včasih zaupnost obljublajo (ali celo ponujajo) brez tehtnih utemeljitev. Kelly McBride (v Kopp, 2013) z inštituta Poynter recimo navaja, da novinarji uporabljajo zaupne vire tudi zato, da bi pridobili konkurenčno prednost. Kritiki uporabe zaupnih virov opozarjajo, da anonimnost povečuje težave v odnosih med novinarji in viri, saj olajšuje pretok trditev, ki nimajo pripisanega vira in so zato nepreverljive, v medije; v skrajnem primeru lahko anonimnost še dodatno utrjuje prevlado elitnih virov, ki dostop do informacij pogojujejo z zaupnostjo (Carlson, 2012: 6).

Jedro kritik je, da novinarji zaupnost odobrijo prepogosto in po nepotrebnem (gl. npr. Bagdikian, 2005; Duffy in Freeman, 2011; Aamidor, 2014). Vendar presoja o tem, ali koristi uporabe zaupnega vira pretehtajo nad slabostmi, ni vedno enostavna. Težavnost presoje je mogoče ponazoriti z (odmevnim) domačim primerom iz leta 2014, ko je Slovenska tiskovna agencija (STA) objavila informacijo, da naj bi bodoči predsednik Evropske komisije Jean-Claude Juncker želel za komisarsko kandidatko iz Slovenije Alenko Bratušek, ki bi dobila podpredsedniški položaj, pri čemer se je sklicevala na “diplomatske vire v Bruslju” (pm/bst, 2014). Na očitke, da gre za

izmišljeno informacijo oziroma politični spin, so v STA odgovorili, da “vest temelji na preverjenem, zanesljivem in verodostojnem tujem diplomatskem viru, ki ga je pridobila dolgoletna dopisnica STA v Bruslju” (Štrukelj, 2014). Je šlo v tem primeru za upravičeno uporabo zaupnega vira? Da bi se znali tehtno odločiti v tej in podobnih situacijah, morajo novinarji poleg področja, o katerem poročajo, imeti – in dobro poznati – konvencije upravičene rabe zaupnih virov.

Dogovor o zaupnosti – od (ne)etičnih praks k etičnim smernicam

Na potrebo po dogovoru o konvencijah oziroma izdelavi etičnih smernic glede zaupnosti vira kaže primer novinark Večera Damijane Žist, ki je bila januarja 2014 objavljena na posebni oddelek specializiranega tožilstva, da bi razkrila, kdo ji je dal informacijo o policijski preiskavi pri tedanjem obrambnem ministru. Na dan hišne preiskave je bila namreč pred ministrovo hišo že pred prihodom policistov. Vira ni hotela izdati, pri čemer sta jo podprla tako Društvo novinarjev Slovenije (UO DNS, 2014) kot Združenje novinarjev in publicistov (UO ZNP, 2014). Vendar se je mogoče vprašati, ali je bila uporaba zaupnega vira v tem primeru upravičena. Že omenjeni 8. člen Kodeksa novinarjev Slovenije (DNS in SNS, 2010) namreč določa, da novinar zaupni vir “lahko uporabi le, če informacij ni mogel pridobiti na drug način, objava pa je v javnem interesu”. Ali bi javnost ostala brez pomembne informacije, ki je ni bilo mogoče dobiti drugače kot s sprejetjem pogoja zaupnosti, ali pa je uporaba zaupnega vira služila predvsem ekskluzivnemu dostopu novinark, ki je zaradi zaupno pridobljene informacije na prizorišče lahko prišla prva in tako prehitela konkurenčne medije, se sprašuje Boris Vezjak (2014) in navaja mnenje Andraža Terška, da je informacija o policijski hišni preiskavi pri javnem funkcionarju informacija javnega značaja, za katero bi javnost slej ko prej izvedela.

Kodeks novinarjev Slovenije (DNS in SNS, 2010) novinarjem ne ponuja natančnih navodil za uporabo anonimnih virov – to navsezadnje niti ni namen splošnih etičnih kodeksov –, vendar je v tuji strokovno-znanstveni literaturi mogoče najti tudi podrobnejše smernice. Duffy in Freemanova (2011: 310–311) recimo predlagata, da naj novinarji uporabljajo anonimne vire le, ko bi škoda zaradi neobjave pomembne zgodbe lahko pretehtala škodo zaradi nenavedbe vira; informacijo naj neodvisno preverijo pri še vsaj enem viru; zaupni vir naj opišejo tako, da lahko javnost čim bolje oceni njegove motive in kompetence; razložijo naj, zakaj je bila zaupnost v danem primeru upravičena; uporaba anonimnega vira je etično bolj sprejemljiva, ko je vir nedolžna oseba, ki ji je bila storjena krivica in za razkritje nepravичnosti osebno tvega; obljuba zaupnosti ni upravičena, ko gre za rutinske informacije vladnih organov, informacije o preiskavah kazenskega pregona,

v katerih obtožnice še niso bile vložene, rutinske poslovne informacije in zgodnja naznanila informacij, za katere je načrtovano, da bodo kmalu objavljene. Tudi Boeyink (1990) svetuje, da naj novinar uporabi neimenovani vir le za pravičen cilj in le kot skrajno možnost; obljubo zaupnosti naj odobri urednik; vir naj bo v prispevku čim bolj opisan, razlogi za njegovo anonimnost pa pojasnjeni; urednik naj pretehta potencialno škodo in koristi uporabe anonimnega vira; motivi novinarja, medija in vira morajo biti legitimni; informacijo anonimnega vira mora novinar neodvisno preveriti pri še enem viru.

Podoben je Tompkinsov (2002) nabor meril: 1. informacija zaupnega vira mora biti v močnem javnem interesu; 2. pred uporabo zaupnega vira mora biti novinar prepričan, da informacije ni mogoče pridobiti od vira, ki bi ga v prispevku smel imenovati; 3. zaupni vir mora imeti preverljive informacije iz prve roke; 4. novinar mora biti pripravljen pred javnostjo razkriti razloge, zakaj vira ne more imenovati in ali je za pridobitev te informacije medijska hiša izrekla kakršnekoli obljube. Ob teh štirih glavnih merilih Tompkins (2002) navaja dodatna vprašanja, ki bi si jih moral novinar zastaviti pred dogovorom o zaupnosti: Kaj uporaba zaupnega vira pomeni za točnost dejstev in avtentičnost konteksta v zgodbi? Ali si vir zasluži zaščito? katerim pravnim obveznostim se izpostavljam z obljubo nerazkritja vira? Če me bodo tožili, ali sem za zaščito vira pripravljen iti v zapor? Ali bi se tedaj vir bil pripravljen razkriti? Ali je nasprotovanje razkritju upravičeno? Kako bi naslovniki ocenili isto informacijo, če bi poznali ime vira in njegove motive? Kaj sem storil za to, da bi pomagal viru razumeti tveganja zaradi posredovanja informacije? Ali uporabljam postopke, ki bodo omogočili zaupnost vira? Kakšna je uredniška politika o zaupnosti? Je potrebno soglasje urednika oziroma razkritje identitete zaupnega vira nadrejenemu?

Ob v tuji literaturi večinoma dobro opisanih smernicah, ki naj bi jih novinarji upoštevali pri dogovarjanju in odločanju o uporabi zaupnega vira, se potreba po dodatni pozornosti in konvencijah kaže v zvezi z nekaterimi posameznimi vidiki uporabe zaupnih virov. Eden takih se nanaša na vprašanje, kaj pojem zaupnosti sploh obsega. Zaupnost načeloma pomeni, da novinar v prispevku ne razkrije identitete vira informacij ali informacij samih (več o tem v Day, 2000: 163–164), torej presega zgolj zaščito virov. Včasih se morajo novinarji oziroma uredniki odločiti, ali bodo tajne informacije, ki jim jih je posredoval vir, sploh objavili. Čeprav so novinarji že po naravi svojega dela nagnjeni k razkrivanju informacij, bi bilo prepričanje, da sta razkritje in odprtost vedno v javnem interesu, napačno. Ker ima pojem zaupnosti različne stopnje oziroma oblike, za katere so se uveljavila določena poimenovanja (gl. npr. Pearlstine, 2007), ki pa niso univerzalna, se morata novinar in vir ob odsotnosti skupnih konvencij v konkretni situaciji jasno dogovoriti tudi o tem, za katero stopnjo oziroma obliko zaupnosti gre.

Aktualno vprašanje pri uporabi neimenovanih virov – v kodeksih in smernicah običajno prezrto – je povezano s tehnološkim razvojem, ki v problem zaščite vira vnaša novo razsežnost. Ali je ob možnostih nadzora nad elektronsko pošto in komuniciranjem po telefonu sploh mogoče govoriti o popolni zaščiti zaupnega vira, četudi ga novinar ne izda? Dekan novinarske šole na Univerzi v Kaliforniji Edward Wasserman (2013) recimo ugotavlja, da so viri danes bolj ranljivi kot kadarkoli prej. Zaupni viri so bili običajno zaščiteni, če je novinar držal obljubo, da jih ne bo imenoval. Pravica novinarja do zaščite vira predpostavlja, da ima novinar zmožnost, da zaščiti svoj vir, kar pa vedno manj drži, trdi Wasserman (2013). Opisuje primere šestih virov, leta 2012 v ZDA obtoženih vohunstva zaradi posredovanja zaupnih informacij novinarjem, toda nobenega od njih ni izdal novinar, saj je bilo njihovo identiteto mogoče ugotoviti tudi brez novinarjev. Navaja besede, ki jih je uslužbenec za nacionalno varnost v Beli hiši izrekel vodji novinarskega odbora za zaščito medijev: “V prihodnosti novinarjev ne bomo več pozivali na sodišče. Ni nam treba. Vemo, s kom se pogovarjate.” Identiteto novinarskih virov je mogoče odkriti iz prestreženih telefonskih klicev, komentarjev v družbenih medijih, elektronske pošte, sledenja mobilnim telefonom in fizičnega nadzora, opozarja Wasserman (2013). Bolj ozaveščeni novinarji svoja srečanja z viri zato omejujejo na osebna srečanja, se z njimi ne pogovarjajo po elektronski pošti, uporabljajo predplačniške mobilne telefone, ki jih pogosto menjajo, in nameščajo šifrirano tehnologijo. Nemški Der Spiegel je recimo eden redkih medijev, ki ima na spletu (nedavno) objavljena navodila za vire, ki želijo posredovati zaupne informacije, v katerih jim svetuje, kako varno komunicirati (Spiegel, 2015).

Sklep

Dogovor o konvencijah in izdelava navodil je lahko eden od korakov na poti k bolj premišljeni in upravičeni rabi neimenovanih virov, ne sme pa biti edini. Novinarji lahko pravila prikrojijo v lastno korist ali v korist vira, poleg tega z ustvarjanjem pravil ni mogoče zaobjeti kompleksnosti raznolikih praks uporabe neimenovanih virov; pravila se ukvarjajo s tem, kako je treba ravnati, zanemarjajo pa namen, zaredi katerega so bila postavljena, meni Carlson (2012: 152–153) in zato predlaga pristop, osnovan na načelih, ki izhajajo iz namena uporabe neimenovanih virov, tj. možnosti obveščanja javnosti o javnih zadevah, ki ga brez zaupnih virov ne bi mogli uresničiti. Prepoznavna tri taka načela (Carlson, 2012: 154–161):

1. *Pogojnost dogovora o anonimnosti*: S pristajanjem na brezpogojne dogovore novinarji izgubljajo preveč nadzora nad postopki za pridobitev informacij. Obdržati bi morali pravico, da vnaprej postavijo pogoje držanja obljube in dogovor v določenih primerih razveljavijo. Pogojnost

dogovora bi omogočila, da viri ne bi več uporabljali anonimnosti za izogibanje odgovornosti in izključno v lastne interese. Novinarji bi tako ponovno pridobili nadzor nad redistribucijo moči v odnosu z viri in povečali svojo odgovornost do javnosti.

2. *Transparentnost*: Četudi vir informacij v prispevku ni razviden, je večjo transparentnost mogoče doseči s pojasnjevanjem, kako je novinar razvil določeno zgodbo, preveril trditve vira in prišel do zaključkov. Novinar lahko opiše ozadje nastajanja zgodbe. Novinarstvo mora privzeti nov način odprtosti: če zakriva imena virov, naj vsaj razkriva formalno skrita ozadja in negotovosti ter razlaga protislovja.
3. *Napadalnost*: Novinarska vloga nadziranja oblasti je v neskladju z novinarstvom, ki zaradi osredotočenosti na uravnoteženost in nepristranskost ter rutinskih novinarskih praks privilegira elitne vire. Zato je treba spodbuditi novinarsko napadalnost, aktivnost, vztrajnost. Napadalnost je treba razumeti kot lastnost novinarstva, ki v imenu javnosti nenehno bdi nad delom vlade in drugih družbenih institucij. Njen cilj je narediti institucije odgovorne in transparentne.

Nobeno od treh načel samo ne zadošča, ampak morajo delovati skupaj. Le tako lahko novinar pridobi več nadzora nad zaupnostjo vira in v konkretnih situacijah presodi njeno koristnost; lahko se odloči, do katere mere bo identificiral zaupni vir in kdaj – če se bo izkazalo za potrebno – bo omejil ali prekinil dogovor o zaupnosti. Vsak poskus izboljšanja novinarskih praks uporabe zaupnih virov pa mora izhajati iz ključnega vprašanja: ali uporaba zaupnih virov služi novinarju, viru ali javnosti (Carlson, 2012: 161).

Probleme z uporabo neimenovanih virov je mogoče deloma, a ne v celoti pojasniti z ekonomskimi imperativi medijskega posla, ki narekujejo tekmovanje s konkurenco in kljub zmanjšanju finančnih virov nenehno ustvarjanje izvornih prispevkov z visokimi ratingi. Konkurenčni pritiski lahko imajo različne učinke; lahko spodbujajo rutinsko uporabo neimenovanih virov za pridobitev ekskluzivnih zgodb, zavirajo pa njihovo uporabo pri potencialno kontroverznih zgodbah, in sicer zaradi visokih sodnih stroškov (v ZDA) v primerih tožb proti novinarjem, ki so uporabili take vire (gl. Carlson, 2012: 141–142). Vzroke problemov z uporabo neimenovanih virov – in tako tudi rešitve – je treba iskati na različnih ravneh, od specifičnih situacij posameznih novinarjev, ki se razlikujejo po strokovnem znanju, etični drži in razumevanju svoje vloge oziroma novinarskega poslanstva, do strukturnih problemov novinarstva, ki ga ni mogoče obravnavati zunaj konteksta različnih družbenih sistemov. Glede na zahtevnost izziva bi bilo nerealno pričakovati, da bo tematski sklop šestih znanstvenih prispevkov zmožal ponuditi dokončne odgovore; avtorji smo poskušali vsak na svojem strokovnem področju raziskati nekatera relevantna vprašanja, predlagali smo tudi nekaj

ukrepov, predvsem pa naše ugotovitve in priporočila tvorijo podlago za nadaljnji premislek v širšem krogu zainteresiranih in tudi za nove raziskave.

V prvem prispevku so predstavljeni rezultati analize poglobljenih intervjujev z novinarji, v katerih sva Igor Vobič in Melita Poler Kovačič ugotavljala, kakšni so razlogi novinarjev za sklicevanje na neimenovane vire ter kako poteka dogovarjanje med novinarjem in virom za zaupnost. Drugi prispevek prav tako temelji na poglobljenih intervjujih, s katerimi so Marko Milosavljevič, Jernej Amon Prodnik in Lenart J. Kučič raziskali uredniške politike slovenskih medijev glede komuniciranja z zaupnimi viri oziroma zagotavljanja varnega elektronskega komuniciranja pri zbiranju informacij. V tretjem prispevku Rok Čeferin in Melita Poler Kovačič analizirava pravno ureditev na področju varstva novinarskih zaupnih virov in stališča novinarjev o mejah zaščite zaupnega vira. Četrti prispevek, ki sta ga napisali Monika Kalin Golob in Nataša Logar, prinaša analizo jezikovnih izbir novinarjev pri upovedovanju zaupnih virov informacij. Problemi zaupnosti so v novinarstvu pogosto povezani z vprašanji pravice javnosti do obveščenosti, tajnosti podatkov in nacionalne varnosti. Iztok Prezelj in Anton Grizold v petem prispevku proučujeta konceptualne vidike razmerja med tajnostjo in javnostjo nacionalnovarnostnih podatkov v sodobni demokratični državi. V šestem prispevku Iztok Prezelj in Milan Tarman obravnavata sistem varovanja tajnih podatkov v Republiki Sloveniji v luči demokratičnega zagotavljanja nacionalne varnosti.

Iz teh raziskav izhaja več priporočil – tako splošnih kot konkretnih, zapisanih eksplicitno ali zgolj nakazanih:

- (1) Pri izobraževanju bodočih novinarjev je treba več pozornosti nameniti vsebinam o zaupnosti novinarskega vira, in sicer z različnih gledišč: komunikološkega, novinarskoetičnega, pravnega, jezikoslovnega in obramboslovnega.
- (2) Novinarska stroka v Sloveniji mora oblikovati konvencije in jih novinarski skupnosti predstaviti v smernicah, ki bi novinarjem in urednikom pomagale pri presoji o utemeljeni in etični uporabi sklicevanja na neimenovani vir. Smernice, ki bi opredelile namen instituta zaupnosti vira, izpostavile pogoje za upravičeno zaupnost in omejitve varovanja vira, poudarile primarno odgovornost do javnosti ter ponudile navodila za dogovarjanje o zaupnosti v različnih fazah tega procesa, vključno z nasveti za komunikacijsko varnost in navodili za upovedovanje, bi koristile tudi virom informacij in njihovim predstavnikom za odnose z javnostmi. Konvencije bi – vsaj v nekaterih točkah – odpravile nejasnosti in različna pričakovanja, ki jih od zaupnosti (lahko) imajo novinarji in uredniki na eni ter viri na drugi strani. Potrebo po dogovoru o konvencijah še posebej izkazujejo rezultati raziskave Igorja Vobiča in Melite Poler Kovačič ter raziskave Marka Milosavljeviča, Jerneja Amona Prodnika in

Lenarta J. Kučiča, deloma pa tudi rezultati raziskave Monike Kalin Golob in Nataše Logar.

- (3) Slovensko zakonodajo je glede vprašanja varstva novinarjevih virov treba uskladiti z 39. členom Ustave RS in 10. členom Evropske konvencije o človekovih pravicah. Konkretni predlogi za uskladitev so navedeni v prispevku Roka Čeferina in Melite Poler Kovačič.
- (4) V demokratični družbi sta pomembni tako načelo javnosti kot načelo tajnosti. V primeru potrebe po tehtanju med njima mora načeloma prevladati javnost, vendar ta nesimetrija ne sme privedi do izničenja potrebe in prakse tajnosti. Sodobna država se mora pri zagotavljanju nacionalne varnosti soočiti s potrebo po zagotavljanju ustreznega razmerja med javnostjo in tajnostjo delovanja tako, da sistemsko uredi obe potrebi in njuno medsebojno razmerje. V okviru sistema nacionalne varnosti mora oblikovati sistem varovanja tajnih podatkov, obenem pa delovanje "tajne države" urediti tako, da bo omogočen stalen javni demokratični nadzor nad vsakokratno uporabo tajnosti v praksi, je priporočilo Iztoka Prezlja in Antona Grizolda.
- (5) Slovenija se na področju varovanja tajnih podatkov sooča z nekaterimi izzivi, če želi dodatno izboljšati varovanje tajnih podatkov ob sorazmernem upoštevanju pravice, da lahko vsakdo pridobi podatek ali informacijo javnega značaja. Ti izzivi in osnovna priporočila za izboljšanje stanja so opisani v prispevku Iztoka Prezlja in Milana Tarmana.

Avtorji si želimo, da bi ta priporočila prebrali tudi tisti, ki lahko v zvezi z njimi ukrepajo. Pri prvih dveh pa lahko iniciativo prevzamemo sami. Tako smo nekateri učitelji s Katedre za novinarstvo na Fakulteti za družbene vede že v tekočem študijskem letu študente novinarstva seznanjali z rezultati svojih raziskav, priporočilo pa bomo poskušali upoštevati tudi pri reakreditaciji študijskih programov.

Zahtevnejša bo uresničitev drugega priporočila. Uvodni odstavek sklepane besede omenja pomanjkljivosti zapisanih pravil kot enega od vzvodov medijske odgovornosti, če bi ga poskušali uveljaviti kot edino možnost za izboljšanje novinarskih praks na področju uporabe neimenovanih virov. Strožja pravila nekaterih tujih medijev (gl. Martin-Kratzer in Thorson, 2007; Duffy, 2014) niso odpravila nadaljnjih zlorab, pa čeprav kodekse medijskih hiš novinarji običajno upoštevajo bolj kot splošne kodekse. Primerjalna raziskava o medijski odgovornosti, izvedena med novinarji iz 14 evropskih držav (gl. Fengler in dr., 2015: 255–256), je denimo pokazala, da novinarji med različnimi vzvodi vzpostavljanja medijske odgovornosti najvišje vrednotijo učinkovitost internih kodeksov medijskih hiš in zakonsko regulacijo medijev (torej tista vzvoda, ki imata lahko v primeru kršitev zanje največje posledice), manjšo učinkovitost pa pripisujejo splošnim etičnim kodeksom,

katerih kršitvam ne sledijo (hude) sankcije. A je pri tem treba poudariti, da mnenja niso bila enotna, saj so novinarji iz severne in zahodne Evrope splošne kodekse ocenili kot vplivnejše.

Etični kodeksi imajo omejene učinke, toda če jih uporabljamo kot del širšega sistema medijske regulacije (gl. npr. Nordenstreng, 2002/2008: 251–254), so dragoceni, saj novinarje spodbujajo k premisleku o njihovih praksah in povečujejo njihovo občutljivost za etična vprašanja. Zato se kot logičen naslednji korak po objavi tega tematskega sklopa kaže priprava smernic, ki bi bile novinarjem in urednikom, pa tudi virom informacij in javnosti v pomoč pri razumevanju in etični uporabi zaupnosti. Ker so smernice orodje novinarske samoregulacije, novinarjem ne smejo biti vsiljene od zunaj, ampak jih mora (so)oblikovati novinarska skupnost, pri čemer je raziskovalne ugotovitve, objavljene v tem tematskem sklopu, mogoče vzeti za izhodiščno gradivo. Nekateri intervjuvani novinarji so izrecno povedali, da si na tem področju želijo konvencij. Da so te nujne, pa dokazujejo raznoliki in nasprotujoči si odgovori intervjuvanih novinarjev in urednikov o tem, kako poteka dogovarjanje in odločanje o zaupnosti virov ter upovedovanje njihovih informacij.

Melita Poler Kovačič,
gostujoča urednica

LITERATURA

- Bagdikian, Ben H. (2005): When the Post Banned Anonymous Sources. *American Journalism Review* 27 (4): 33.
- Blankenburg, William B. (1992): The Utility of Anonymous Attribution. *Newspaper Research Journal* 13 (1/2): 10–23.
- Boeyink, David E. (1990): Anonymous Sources in News Stories: Justifying Exceptions and Limiting Abuses. *Journal of Mass Media Ethics* 5 (4): 233–246.
- Carlson, Matt (2010): Embodying Deep Throat: Mark Felt and the Collective Memory of Watergate. *Critical Studies in Media Communication* 27 (3): 235–250.
- Carlson, Matt (2012): *On the Condition of Anonymity: Unnamed Sources and the Battle for Journalism*. Urbana, Chicago, Springfield: University of Illinois Press.
- Čeferin, Rok (2013): *Meje svobode tiska: Analiza sodne prakse Ustavnega sodišča Republike Slovenije in Evropskega sodišča za človekove pravice*. Ljubljana: GV Založba.
- Day, Louis A. (2000): *Ethics in Media Communications: Cases and Controversies*. Belmont: Wadsworth.
- Duffy, Matt J. (2014): Anonymous Sources: A Historical Review of the Norms Surrounding Their Use. *American Journalism* 31 (2): 236–261.
- Duffy, Matt J. in Carrie P. Freeman (2011): Unnamed Sources: A Utilitarian Exploration of their Justification and Guidelines for Limited Use. *Journal of Mass Media Ethics* 26 (4): 297–315.

- Feldstein, Mark (2014): Wallowing in Watergate: Historiography, Methodology, and Mythology in Journalism's Celebrated Moment. *American Journalism* 31 (4): 550–570.
- Fengler, Susanne in dr. (2015): How Effective is Media Self-regulation? Results from a Comparative Survey of European Journalists. *European Journal of Communication* 30 (3): 249–266.
- Flynn, Kathryn (2006): Covert Disclosures: Unauthorized Leaking, Public Officials and the Public Sphere. *Journalism Studies* 7 (2): 256–273.
- Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mantcheva Sternadori, Miglena in Esther Thorson (2009): Anonymous Sources Harm Credibility of All Stories. *Newspaper Research Journal* 30 (4): 54–66.
- Martin-Kratzer, Renee in Esther Thorson (2007): Use of Anonymous Sources Declines in U.S. Newspapers. *Newspaper Research Journal* 28 (2): 56–70.
- McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London: Arnold.
- Meyer, Philip (1987): *Ethical Journalism*. Lanham, New York, London: University Press of America.
- Mitrović, Marta in Neven Obradović (2014): (Mis)Use of Anonymous Sources in the Tabloids in Serbia: Comparative Analysis of Content of Serbian Tabloids Blic and Kurir. *Facta Universitatis, Series Philosophy, Sociology, Psychology and History* 13 (3): 147–158.
- Nordenstreng, Kaarle (2002/2008): Professional Ethics: Between Fortress Journalism and Cosmopolitan Democracy. V Howard Tumber (ur.), *Journalism: Critical Concepts in Media and Cultural Studies (Volume III)*, 247–257. London, New York: Routledge.
- Poler Kovačič, Melita (2004): *Novinarska (iz)virnost: Novinarji in njihovi viri v sodobni slovenski družbi*. Ljubljana: FDV.
- Smith, Ron F. (1999): *Groping for Ethics in Journalism*. Ames: Iowa State University Press.
- Wasserman, Edward (2005): A Critique of Source Confidentiality. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy* 19 (2): 553–571.

VIRI

- Aamidor, Abe (2014): Says Who? *Quill* 102 (2): 16–22.
- Banisar, David (2007): Silencing Sources: An International Survey of Protections and Threats to Journalists' Sources. Dostopno preko <https://wikileaks.org/w/images/c/c0/Silencingsources.pdf>, 23. 6. 2015.
- Barry, Dan, David Barstow, Jonathan D. Glater, Adam Liptak in Jacques Steinberg (2003): Correcting the Record; Times Reporter Who Resigned Leaves Long Trail of Deception. Dostopno preko <http://www.nytimes.com/2003/05/11/us/correcting-the-record-times-reporter-who-resigned-leaves-long-trail-of-deception.html>, 5. 1. 2015.
- DNS in SNS (2010): *Kodeks novinarjev Slovenije*. Dostopno preko http://www.razsodisce.org/razsodisce/kodeks_ns_txt.html, 13. 12. 2014.
- Farhi, Paul (2013): Anonymous Sources Are Increasing in News Stories, Along With Rather Curious Explanations. Dostopno preko <http://www.washingtonpost.com>.

- com/lifestyle/style/anonymous-sources-are-increasing-in-news-stories-along-with-rather-curious-explanations/2013/12/15/5049a11e-61ec-11e3-94ad-004fe-fa61ee6_story.html, 14. 12. 2014.
- Keller, Bill (2004): The Times and Iraq. Dostopno preko http://www.nytimes.com/2004/05/26/international/middleeast/26FTE_NOTE.html, 13. 12. 2014.
- Kopp, Craig (2013): Making the Choice to Use Anonymous Sources. Dostopno preko <http://wusfnews.wusf.usf.edu/post/making-choice-use-anonymous-sources>, 13. 12. 2014.
- Pearlstone, Norman (2007): Off the Record: Editorial Guidelines. Dostopno preko <http://www.normanpearlstone.com/guidelines.html>, 23. 6. 2015.
- pm/bst (2014): Viri: Juncker bi želel kot komisarsko kandidatko Bratuškovo. STA, 30. 7. 2014.
- Smith, Sydney (2015): Anonymous Source Wanna-Be Granted Dream Come True in NY Times. Dostopno preko http://www.imediaethics.org/News/10069/_anonymous_source_wanna-be-granted_dream_come_true_in_ny_times_story.php, 27. 2. 2015.
- Spiegel (2015): Safer Practices for Sources: How To Contact SPIEGEL with Confidential Information. Dostopno preko <http://www.spiegel.de/international/how-to-contact-spiegel-with-confidential-information-a-1030555.html>, 23. 6. 2015.
- Štrukelj, Barbara (2014): Popravek in prikaz nasprotnih dejstev Slovenske tiskovne agencije. Pozareport.si, 2. 8. 2014.
- Tompkins, Al (2002): Guidelines for Interviewing Confidential Sources: Who, When, and Why? Dostopno preko <http://www.poynter.org/uncategorized/1755/guidelines-for-interviewing-confidential-sources-who-when-and-why/>, 23. 6. 2015.
- UO DNS (2014): Vir v trenutku, ko je razkrit, ni več vir. Dostopno preko <http://novinar.com/6178>, 13. 12. 2014.
- UO ZNP (2014): Izjava ZNP o primeru novinarke Damjane Žist. Dostopno preko <http://www.znp.si/component/content/article/1-glavne-novice/329-izjava-znp-o-primeru-novinarke-damjane-zist>, 13. 12. 2014.
- Vežjak, Boris (2014): Koliko je vrednih herojskih pet minut slovenskega novinarstva? Dostopno preko <http://vezjak.wordpress.com/2014/01/08/koliko-je-vrednih-herojskih-pet-minut-slovenskega-novinarstva/>, 13. 12. 2014.
- Wasserman, Edward (2013): Sources Under Siege: The Need to Protect the Flow of News in the Digital Age. Dostopno preko <http://ewasserman.com/2013/05/26/sources-under-siege-the-need-to-protect-the-flow-of-news-in-the-digital-age/>, 13. 12. 2014.